

TÜRKOLOGİYADA EVFEMİZMLƏR LİŖVİSTİK TƏDQIQAT OBYEKTİ KİMİ

Səidə YUSİFOVA*

Xülasə: Məqalədə qeyd olunur ki, türkologiyada evfemizmlərin tarixi türk dilinin özü qədər zəngin və rəngarəngdir. Evfemizmlər sərt və ya senzuradan kənar hesab edilən sözlər və ya ifadələr olaraq türk mədəniyyətində mühüm rol oynamışdır. Evfemizmlər ictimai normalara riayət etmək və dilə incəlik qatmaq üçün ədəbiyyatda və gündəlik həyatda geniş istifadə edilmişdir. Evfemizmlərin tədqiqi türk tarixinin müxtəlif zaman dövrlərinin sosial-mədəni aspektləri haqqında dəyərli fikirlər verir. Əlbəttə ki zaman keçdikcə, ictimai norma və dəyərlər inkişaf etdikcə, dilin dinamik xarakterini əks etdirən müxtəlif evfemizmlər də formalaşmışdır. Bu gün evfemizmlərin tədqiqi türk dilçiliyinin ayrılmaz bir hissəsi olmaqda davam edir, çünki bəzən dildə evfemizmlərdən istifadə köklü ənənələri və cəmiyyətin inkişafını ifadə edir. Gündəlik ünsiyyətdə işlədilməsindən tutmuş müasir türk ədəbiyyatında geniş yayılmasına qədər türkologiyada evfemizmlərin tarixi türk cəmiyyətinin zəngin dil irsinə və inkişaf edən sosial-mədəni dinamikasına sübut kimi xidmət edir. Türkologiyanın da uzun bir zaman əhatə edən zəngin tarixi var. Keçmiş Sovet İttifaqının tərkibində olan respublikalarda türk dilləri milyonlarla insan tərəfindən danışılır. Belə ki Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və digər ərazilərdə yaşayan əhalinin ana dili türk dili hesab edilir.

Açar Sözlər : Ənənə, Senzura, Evfemizm, Xarakter.

Fro Euphemisms as an Object of Linguistic Research in Turkology

Abstract: The article mentions that the history of euphemisms in Turkology is as rich and colorful as the Turkish language itself. Euphemisms have played an important role in Turkish culture as words or phrases considered harsh or uncensored. Euphemisms are widely used in literature and everyday life to adhere to social norms and add sophistication to language. The study of euphemisms provides valuable insights into the socio-cultural aspects of different periods of Turkish history. Of course, over time, as social norms and values develop, various euphemisms reflecting the dynamic nature of the language have been formed. Today, the study of euphemisms continues to be an integral part of Turkish linguistics, as sometimes the use of euphemisms in a language expresses the development of the society. The history of euphemisms in Turkology, from their use in everyday communication to their widespread use in Turkish literature, serves as evidence of the rich linguistic heritage and developing socio-cultural dynamics of Turkish society. Turkology has a rich history spanning a long time. Turkish languages are spoken by millions of people in the republics of the former Soviet Union. Thus, Turkish is considered the mother tongue of the population living in Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan, and other territories.

Key Words: Tradition, Censorship, Euphemism, Character.

Giriş

Yunan sözü olan *εὐφημισμός* 'euphemismus' *eu* "yaxşı", *pheme* "nitq" və ədəbi "gözəl sözlərlə danışmaq" deməkdir. Fransız dilində *euphemizm*, alman dilində *erhüllung/euphemismus*, ingilis dilində *euphemism* adlanan terminlərin ifadə etdiyi anlayış müəyyən bir şey haqqında xoş şəkildə danışmaq, bir məğvunu yaxşıya bağlamaq, xeyirli sözlər söyləmək mənasını verir. Türk dilində evfemizm anlayışı gözəl ad, ədəb, zadəganlıq, gözəlləşdirmə, kimi mənalar verir. Bəzi tədqiqatlara görə evfemizm anlayışı təkə "yaxşı adlandırma" deyil, "pis adlandırma"nı da əhatə etməlidir. Evfemizmlərdə işlədilən sözlərin mənası həmişə gözəl olmaya bilər. Bu məqsədlə qərb dilçiliyində disfemizm terminindən də istifadə edilir. Türk dilində evfemizm anlayışı ilə əlaqəli geniş miqyaslı araşdırmalar olduğu üçün burada bu məsələdən qısaca bəhs ediləcək və struktur təhlili aparılacaqdır. İstər gündəlik ünsiyyətdə, istərsə mediada, istərsə də bədii ədəbiyyatda nəzakət qaydalarına riayət edilməsi, senzuranın gözlənilməsi evfemizmlərin yaranmasına olan tələbatı artırır. Nəzakət və mədəniyyət çərçivəsində əxlaqi, etik normaları nəzərə alaraq dildə səslənən kobud, çirkin və ayıb hesab edilən söyüş, qarğış kimi sözlərin əvəzinə daha nəzakətli və əxlaqi normalar çərçivəsində deyilməsinə heç bir maneə olmayan gözəl sözlərə hər bir dildə hər zaman geniş tələbat olmuşdur və hal hazırda da o ehtiyac vardır.

* Bakı Avrasiya Universiteti, Xarici dil və ədəbiyyat kafedrası, Bakı, Azərbaycan, saidayusifova5@gmail.com
ORCID 0009-0009-7384-0215

Əsas mənə baxımından oxşar olaraq, evfemizmlər hər bir cəmiyyətdə istifadə olunur. Öz dəyərini əks etdirmək üçün mədəniyyətlər fərqli olduqları və müxtəlif cəmiyyətlər müxtəlif anlayışlara özünəməxsus həssaslıqları ilə fərqləndiyi üçün bu sözlərin yaranma və formalaşma yolları da mədəniyyətlər arasındakı fərqlərdən asılı olur. Türk dilərində evfemizmlərlə bağlı araşdırmalar daha çox onun izah etdiyi məfhumun özü, onun adlandırılması, lüğət və semantika baxımından tədqiqi formasındadır. Bu araşdırmaların məqsədi türk dilində evfemizmlərdə işlənən söz və ifadələrin struktur sxemini yaratmaqdır.

Türk dilçiliyində evfemizmlər örtməcə sözlər adlandırılır. Bundan başqa bu sözlər “güzel adlandırma”, “hüsnü tabir”, “güzelleme”, “mümtaziyet”, “değınmece”, “ad aktarımları”, “örtmeceli değınmece”, “edeb-i kelâm” kimi də adlandırılmışdır. Mənası söylənməsi təqdirə layiq hesab edilməyən, qorxu yaradan, cəmiyyət tərəfindən istifadəsi məqbul hesab edilməyən, incidici və kobud sayılan varlıqlar və anlayışları əks etdirən sözlərin qarşısını ala biləcək sözlərə “gözəl adlandırma” və ya evfemizm deyilir. Elə mövzular var ki, onların adı birbaşa çəkildikdə qorxu, natamamlıq pis hisslər yaradır və buna görə də haqqında danışmaq məqbul sayılmır.

1. Türk Dillərində Evfemizmlərə Dair Araşdırmalar Barədə Bir Neçə Söz

Türk dillərində evfemizmlərlə bağlı araşdırmalar daha çox məfhumun izahı, onun hansı sözlə ifadə edilməsi, lüğətdəki mənası və semantika baxımından tədqiqi şəklində aparılır. Əslində bəzi araşdırmaları nəzərə almasaq, bütün dillərdə olduğu kimi burada da bu sözlərin əmələ gəlməsini və quruluşunu araşdıran müfəssəl bir araşdırma yoxdur.

Türkiyə türkcəsi və türk ləhcələrində evfemizmə dair əsas araşdırmaları nəzərdən keçirərkən diqqət çəkən əsas tədqiqatçılar və yazılar bunlardır: Saadet Çağatay, “Türk halklarında Tabu ve Örtmece (euphemism) Sözlər ve “Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu”; Turgut Akpınar, “Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”; Gülsüm Killi, “Hakas Türkçesinde Tabu Sözlər ve Örtmece”; Işıl (İnce) Özyıldırım, “Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine”; Figen Güner Dilek, “Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözlər ve Söz Kalıpları”; Ahmet Güngör, “Tabu - Örtmece (Euphemism) Sözlər Üzerine”; Hayriye Bilginer, “Batı dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırmalar”; Arzu Oyarkılıçgil Ateş, “Dilde Tabu ve Örtmecenin Yeri Üzerine”; Kerim Demirci, “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”; Ahat Üstüner, “Örtmece Sözlərlə İlgili Terimler” və “Örtmecelərə Bağlı Alıntılar”; Seyfullah Türkmen, “Türkçedeki Örtmece Sözlər”; Aysel Güneş, “Mizah Dergilerinde ve İnternette Küfürlü Sözlərin Yazımları”; Aylin Koç “Hastalık İsimlerinde Örtmece”; Ferhat Karabulut ve Gulmira Ospanova, “Örtmece Sözlərin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi”; Arzu Çiftoğlu Çabuk “Örtmece Kavramı ve Hayvan Adlarından Örtmece Oluşumu”; Adem Aydemir “Divanü Lûgati't-Türk'te Örtmece Sözcükler Üzerine”.

Yuxarıda adı çəkilən yazılara nəzər salanda görürük ki, araşdırmaların nəticəsinə görə örtməcə adlanan və evfemizm hesab edilən sözlərin yaranması üçün tabu əsas şərtidir. Türk dilində “Müqəddəs sayılan bəzi insanlara, heyvanlara və əşyalara toxunmağı və ya istifadə etməyi qadağan edən, bu qadağaya əhəmiyyət vermədikdə zərər gələ biləcək dini inanc; “Qadağan edilmiş və qorunan obyekt, söz, davranış” (Türkiyə Sözlük 2005: 1549) kimi təyin olunan tabu, polyakca *ta* “işarələmək, işarələmək” və *pu* “fövqəladə, təəccüblü, diqqətəlayiq” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. (Güngör 2006: 70). Demək olar ki, bütün mədəniyyətlərdə insanlar arasında münasibətləri, xəstəliklər, ölüm, qorxu, inanclar, bəzi bədən üzvləri və bunlara aid sözlər tabu kimi qəbul edilir. Nə qədər çox anlayış varsa, o məfhumun ifadəsi üçün dildə bir o qədər çox söz yaranır. Bu hadisəni dildə evfemizmlərin yaranmasında da görmək mümkündür. Məsələn, “tualet” sözünün adı çəkiləndə bəzi məqamlarda insanlarda ikrah hissini aradan qaldırmaq üçün türk ləhcələrində *aptesthane*, *piyada yolu*, *gül bağı*, *kademhane kəfəni*, *külqabı*, *ehtiyac yeri*, *lavabo*, *oturacaq*, *çöl*, *üz nömürə* kimi söz və ifadələr işlənir.

Tabuların yaratdığı ehtiyac nəticəsində yaranan evfemizmlər dildə bəzən daimi, bəzən də müvəqqəti olur. Ümumiyyətlə, dini düşüncəyə əsaslanan və ya dini inancın bir hissəsi olan insanlar və əşyalarla bağlı tabular daimidir. Bundan başqa, bu, insanın davranışından, xarakterindən və elementlərindən asılıdır. Leksikologiyanın bir tədqiqat sahəsi kimi isə onlar dildə müvəqqəti yer ala bilər. Ölüm, xəstəlik, ədəbsizlik, bədənin orqanları və ya onların fəaliyyəti, yəni cəmiyyətdə biabırçı sayılan şeylər; əvvəllər tabu edilmiş, lakin sonradan tabudan çıxarılan bitki, heyvan və əşyalarla bağlı evfemik söz və ifadələr də müvəqqəti evfemizmlərin əhatə dairəsindədir. Tabuları bir neçə növə bölmək olar. Onlardan biri heyvan adları ilə əlaqəli tabulardır, çünki, türk dilli xalqlar arasında bəzi heyvanların adı tabu sayılır. Onların adını çəkmək bəzi məqamlarda doğru sayılmır. Bu hərəkət uğursuzluğa, fəlakətə və ölümə səbəb olduğu düşünülür. Bu səbəbdən də onların adları birbaşa deyilmir. Məsələn, Türkiyə türkcəsində əslən “börü” adı verilən heyvanın bəzi türk ləhcələrində *qurd və ya dik qulaq* kimi adlandırılması da bu çərçivədədir. Prof. Dr. Ceyhun Vedat Uygur “Karakalpak türkcəsində tabu və örtməcələr” adlı məqaləsində göstərir ki, türklər içərisində qaraqalpaqlar arasında bu hal daha geniş yayılmışdır. “Börü”nün başqa bir adı *kök cəldir* ki bu da “erkək canavar” deməkdir. *Qurd əvəzinə bəzən kaskır* sözü də işlənir. İlan sözünün də başqa sözlərlə əvəz edilməsi bu cür inanclardan irəli gəlir. İlan növünü *bizaşbas* adlandırmaq da ilan tabusu ilə əlaqəli olmalıdır. *İyt tiy-* (Birinin gözünə nəşə olamsı, xəstələnmək, gözündən su axması) ifadəsi də “it” tabusu ilə bağlıdır. Gülensoy Tuncer 1999-cu ildə “Türk kişi adlarının dil və tarix açısından önemi” kitabında türk dillərində insanlarla bağlı meydana çıxan tabulardan söhbət açmışdı. Məsələn, xan, sultan, bəy kimi xalqı idarə edən şəxslər; böyük müdriklər, müqəddəslər, yeni doğulmuş uşaqlar, xəstələr, ölümlər insan tabuunu meydana gətirən ünsürlər ola bilər. (GÜLENSOY, Tuncer, “Türk kişi Adlarının Dil ve Tarih Açısından Önemi”, Türk Dili, S. 565, 1999).

Tabular ümumiyyətlə qorxu, arzuolunmaz hadisələr və bəzi şeylərin utanc verici qəbul edilməsi kimi psixoloji səbəblərdən yaranır. Cəmiyyətlərdə tanrı və ya ilahi varlıq kimi qəbul edilən güclərlə bağlı qorxuya əsaslanan hörmət inkişaf etmişdir. Bu səbəbdən bu güclü varlıqların adları və ya əlaqəli olduğu düşünülməyən əşyalar digər dillər kimi türk dilləri arasında da tabu hesab edilir. Allahın adı hər yerdə və hər zaman açıq şəkildə deyilməyə bilər. Bunun əvəzinə isə allah sözünü ifadə edən digər sözlər işlədilir. Məsələn, ayaqyolu, hamam və s. kimi yerlər əslində allah sözünün deyilməsi üçün uyğun olmayan yer hesab edilir. O cür yerlərdə “allah” sözü deyilmir, onun əvəzinə “adına qurban olduğum” kimi ifadələrə üstünlük verilir.

Cin sözünün əvəzinə üç hərfli kimi ifadələr işlədilir. Qaraqalpaq türkləri *əzrayıl* əvəzinə *jan alqış* “vacib mələk” ifadəsini işlədirlər, qadınlara yanaşan, xüsusilə qadınları təqib etdiyinə inanılan və Türkiyə türkləri tərəfindən *albastı* adlandırılan şeytan kimi olan varlığa *albaslı* kimi istinad edirlər. İnsanlara və heyvanlara xəstəlik gətirdiyinə inanılan *Bədik* adlı mifik varlıq da qadağan olunmuş varlıqlardan biridir (<https://www.kulturportali.gov.tr>) Xəstə adamlara şəfa məqsədlə oxunan şerhlərin bir növü də buna görə bədik adlanır və bundan türkcəyə ilə məşğul olan təbiblər və ya falçılar istifadə edirlər. Göstərilən bu sözlər adları çəkiləndə insanların başına nəşə gələcəyindən ehtiyat edilən ifadələrdir və buna görə də o sözlər “örtülür”. Başqa sözlə desək, həmin sözlər öz mənşəyini tabu və tabu qorxusundan götürən evfemizmlərdir. Qadınlar həm türk cəmiyyətində qorunması lazım olan dəyərli varlıqlardır. Bu səbəbdən onların şəxsi adları və şəxsi əşyaları bir növ tabuya çevrilib. Bunun ən bariz göstəricisi Anadolunun bəzi yerlərində və digər türk toplumlarında qadının adını söyləməkdən çəkinmələridir. Qaraqalpaqlar arasında qadın ilə bağlı aşağıdakı nümunələrə rast gəldik: *bası baylawlı-* başı bağlı (evli qadın), *bası boş* -hələ həyat yoldaşı olmayan, bağlanmamış, subay qız, *jeñgey-* yaşlı qadın, *jesir-əri* ölmüş qadın, dul qadın, *jetim-jesir-* ata-anasız uşaq və ya əri ölmüş qadın, dul yetim, *nəsiybeniñ köteriliwi-* kişi ilə qadının ayrılması, *nasar-* qadınlar və qızlar, *zayıp-* evli qadın. Eyni vəziyyət qadınlar öz ərinin və ya

digər ailə böyüklərinin (qaynata və s.) adını demədikdə baş verir: *ağa-* qadınların ərinə müraciət tərz, *kişi-* qadının həyat yoldaşı, əri.

Türk dilli xalqlar içərisində qazax, qırğız, qaraqalpaq və bəzi başqa xalqlarda xalq ədəbiyyatının esittiriv adlanan bir növü vardır ki, bu da mərhumun yaxınlarına ölüm hadisəsi haqqında məlumat vermək üçün xüsusi olaraq yaradılmış mətnlərdir. Qədim türk xalqlarının tarixində çoxlu müharibələr, incikliklər olub. Bu dövrlər bəzilərinin atalarından, bəzilərinin isə analarından ayrıldığı dövrlərdir. Onların əksəriyyəti xalq qəhrəmanları idi və onların ölümünü elan etmək çox çətin hadisə idi. Buna görə insanlara ölüm hadisəsini elan etmək üçün camaat arasında hörmətli bəylər, xoş sözlü insanlar, şairlər seçilirdi. Onlar baş verən hadisəni dərhal deyil, səbirlə və ağılla, dolayısı ilə bildirib qeyd edərtilər. Məsələn, Çingiz xanın övladı Çuçi xan öləndə qırçaq şairi Kotan belə demişdi:

*Teñiz bastan bılğandı, deniz baştan bulandı,
Kim tıñğızar he hanım! Kim durultur he hanım!
Terek tüpten jıǵıldı, ağaç dipten yıkıldı,
Kim turğızar he hanım! Kim kaldırır he hanım!*

(Pak olan dəniz bulandı, kim sakitləşdirə bilər xanı? Ağac dibdən yıxıldı, kim qaldıra bilər xanı?)

Xana birdən-birə “Övladın öldü” sözünü demək mümkün olmadığından, bu hərəkət o dövrün adamlarının düşünüb ortaya atdığı müdrik fikir idi. Ona görə də esittirivlər evfemizmlər mənası verən mətnlər idi. (K. Mambetov, Karakalpakların Etnografikalık Tarihi, Nökis “Karakalpakstan”, 1995, s.158).

2. Türk Dillərində Evfemizmlərin Yaranma Üsulları

Dilçilər ümumiyyətlə tabular və evfemizmlər haqqında fikirləri üç əsas qrupa ayırırlar: 1.İbtidai inanc və düşüncələrin təsiri altında yaranmış evfemizmlər. Bu cür evfemizmlərlə tabu arasında sıx əlaqə var. Bunlardan bəziləri cəmiyyətin mədəni inkişafı çərçivəsində aradan qaldırılıb.

2. Evfemizmlər dil hadisəsi kimi passiv leksik təbəqəni hesab edilir. 3. Evfemizmlər ünsiyyət zamanı dildə istifadə edilməli olan bir üslub, ifadə formasıdır. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, evfemizmlər ilk növbədə leksikologiyanın əhatə dairəsinə daxil edilsə də, həm də üslubiyyət sahəsinə də daxil olmuşdur. Evfemizmlərin əmələ gəlmə yolları mədəniyyətlər arası fərq baxımından müxtəlif olsa da, bu mövzuda müxtəlif ölkələrdə aparılan araşdırmalarda orta qəhətlər var. Arzu Çiftəoğlu Çabuk türk dillərində evfemizm kimi işlənən söz və ifadələrin tədqiq edərək göstərir ki, dildə evfemizmlərin yaranmasının struktur sxemi meydana gəlir. Həmin sxeme əsasən türk dillərində evfemizm hesab edilən sözlərin tədqiqatı əsasən aşağıdakı kimi bölünə bilər:

- 1.“quruluşuna görə”,
- 2.“mənasına görə”,
- 3.”alınma sözlər”.

Bundan əlavə bu əsas başlıqlar daxilində yarımbaşlıqlar da vardır. Aparılan tədqiqatlarla tanış olduqda türkologiyada evfemizmlərin quruluşu haqqında təxminən belə bir bölgünün olduğu nəticəsinə gəlmək olar:

1)Quruluşuna görə mürəkkəb evfemizmlər, məsələn, *adıyaman* (ayı, donuz, yara şəkli), *alabacak* (əxlaqsız, ara vuran, uğursuz adam), *başıbozuk* (dul qadın və ya dul kişi), *beyni delik* (ağılsız), *gidergelmez* (ölüm), *incitmebeni* (xərçəng xəstəliyi), *kızıyel* (albümin xəstəliyi), *kuruyel* (revmatizm), *sarıayaklı* (uğursuz), *sözəbesi* (boşboğaz), *varyemez* (pinti) , *yüznumara* (tualet) və s.

2) Quruluşuna görə düzəltmə olan feildən və isimdən yaranma evfemizmlər də türk dillərində kifayət qədər var, məsələn, *akarca*(ilan), *alıcı* (əzrayıl), *uçurğan*(oğru), *ugrak* (cin toxunmuş), *engelli* (şikəst) , *eserli*(sərxoş), *evraksız* (əxlaqsız), *ökcesiz* (qorxaq) və s.

3) Quruluşuna görə evfemizmlər arasında akronimlərə də rast gəlmək olur. Məsələn,

insanlarda immun sisteminin çöküşünə səbəb olan yoluxucu xəstəlik adı olan AİDS və onun əvəzinə ADİDAS akronimiminin, xroniki obstruktiv ağciyər xəstəliyi əvəzinə KOAH işlənməsi buna misal ola bilər.

4) Quruluşuna görə söz birləşməsi şəklində olan evfemizmlər, məsələn, *adı batası, adını ellər alsın* (adının çəkilməsi istənilməyən pis bir şey), *gözü çikasıca* (şeytan) və s. Mənasına görə türk dillərində evfemizmlərin yaranmasının bir çox növü vardır. Məsələn, olduğundan böyük və ya olduğundan daha kiçik göstərmək yolu ilə, təşbeh (bənzətmə) yolu ilə: *qaraqurt* (hörümçəyə bənzər həşərat), rəng adları istifadə etməklə: *ağ köz* (saf), *boz bala* (evlənmək yaşı çatmış gənc), *qızıl gegerdek* (ciddi mübahisə), bədən üzvləri bildirən sözlər vasitəsilə, məsələn gözlə əlaqəli: *közbayla* (aldatmaq), *köz jar* (balalamaq), *köz alart* (gözünü bərəltmək), *köz boyawşılıq* (göz boyama, aldatma), *köz jum* (ölmək), qulaq sözü ilə əlaqəli: *ger qulaq*: (qulağı ağır eşidən), *qaraqulaq* (yırtıcı vəhşi heyvan), dil ilə əlaqəli: *til baylan* (danışmamaq, dili bağlanmaq) *tilli* (gözəl danışan, natiq) və s.

Türk dillərində evfemizmləri tədqiq edən İşıl Özyıldırımın təsnifatına görə evfemizmlər tabu ilə sıx əlaqəli sözlərdir və onları aşağıdakı qruplara bölmək olar:

- 1) qorxu bildirən mövzular
- 2) insanlar üçün həssas mövzular
- 3) ayıb hesab edilən mövzular

İ. Özyıldırım belə hesab edir ki, türk dillərində evfemizmlərin ən çox yayılmış növü din ilə əlaqəli mövzularda özünü göstərir. İnsanlar tarixin lap qədim dövrlərindən başlayaraq özlərindən daha güclü qeyri adi bir qüvvənin varlığına inanmışlar. Müəllif belə hesab edir ki, insanlar arasında dinə olan güclü inam qorxu üzərində bərqərar olmuşdur. Bu qorxular tanrıya, peyğəmbərə, mistik varlıqlara, cin və bu kimi mövzularla və ya digər batil inanclarla sıx əlaqəlidir. Bu səbəbdən də qeyri adi fəvqəladə güc və inanclardan irəli gələn qorxuları ifadə edən tabu ifadələr dinlə əlaqəli evfemizmlər qrupunda yer alır və tabu hesab edilən və qorxu yaradan bu mövzular insanlarda həmin mövzuları daha gözəl sözlərlə ifadə etmək istəyi yaradır. Nəticədə evfemizm və ya digər oxşar terminlər meydana çıxır.

Aydın olduğu kimi evfemizmlər müasir türk dillərində geniş şəkildə tədqiq edilməsi lazım gələn linqvistik problemdir. Evfemizmlər türkologiyada tam şəkildə öyrənilmiş mövzularından hesab edilməsə də, qeyd etmək lazımdır ki, bununla bağlı çox ciddi işlər görülüb. Aksan Doğan, Demirçi Kerim, Arslan-Erol Hülya, kimi dilçilər bu mövzuda olan araşdırmaları diqqət çəkir.

Müasir türk dilçiliyində Seyfullah Türkmənin də evfemizmlərlə bağlı tədqiqatları diqqət çəkir. O, türk dillərində olan evfemizmləri leksik semantik mənalarına görə tədqiq etmişdir. Onun daha çox türk dilində ölümlə bağlı göstərdiyi evfemizmlər diqqəti çəkir. Belə ki o, leksik-semantik mənasına görə ölüm hadisəsi ilə əlaqəli olan evfemizmlər arasında ölüm anlayışının özünü ifadə edən, uzun ömür arzusu bildirən, ölmüş insanın xatirəsinin əziz olduğunu bildirmək üçün istifadə edilən evfemizmlər arasında bölgü aparmışdır. Məsələn, “vaxtı tamam olmaq”, “ruhunu təslim etmək”, “əcəl şərbəti içmək”, “əbədiyyətə qovuşmaq”, “son nəfəsini vermək”, “allah gecindən versin”, “torpağı bol olsun”, “yaşı bənzəməsin”, “torpağı ağır gəlməsin”, “allah daha betər acı yaşatmasın”, “dünyaya əbədi vida etmək”, “ömrü vəfa etmədi”, “üstünüzə sağlıq”, “üstümə iyilik sağlıq”, “daşa deyim” və s. kimi evfemizmlər və evfemistik ifadələr buna misal ola bilər.

Nəticə

Demək olar ki, bütün mədəniyyətlərdə tabu hesab edilən və bu səbəbdən də adı çəkilməyən, qorxu yaradan və ya çəkirdirən fikirlər vardır ki bu da öz növbəsində onların ifadə etdiyi varlıqlar, hadisələr və ya obyektlərin xüsusiyyətlərinə görədir. Adı çəkilməyən və üstüörtülü sözlər ilə ifadə olunan bu məfhumların ən başında əsasən cinsiyyət münasibətləri, xəstəliklər, ölüm, qorxular, dinlə bağlı elementlər, heyvanlar və bəzi bədən orqanları dayanır. İnsan cəmiyyətinin dəyərlərinə uyğun olaraq, evfemizmlər mənsub olduqları dillərin

lüğətində öz əksini tapır. Bir cəmiyyət üçün "uyğun olmayan, kobud və ya münasib olmayan" hesab edilən bir anlayış başqa bir cəmiyyətdə yaşayan fərdləri heç də narahat etməyə bilər. Bu səbəbdən də, evfemizmlərin əmələ gəlmə üsulları mədəniyyətdən mədəniyyətə fərqlidir; Bu sözlərin əmələ gəlməsində bir dildə səs hadisələri ön planda olduğu halda, digər dildə semantik dəyişikliklər daha həlledici ola bilər. Bu məqalədə türk dillərində evfemizmlər meydana gələrkən daha çox hansı üsullardan istifadə edildiyini nümunələr əsasında göstərməyə çalışdıq. Araşdırmalar əsasında məlum olur ki, türk dillərində evfemizmlər formadan çox mənaya görə yaranır, onların mənası hadisələr arasında münasibət transferindən daha çox asılı ola bilər. Evfemizmlər, tabular və difenizmlər mənsub olduğu xalqın milli mənəvi dəyərləri, inancları, adət və ənənələri ilə birbaşa bağlıdır. Belə ki, insanlarda müəyyən vaxtda qorxu və qəm qüssəyə, təşvişə səbəb olan ölüm halları və xəstəliklər; narazılıq və narahatlıq yaradan əməllər və onların nəticələri; ayıb sayılan və utanma hissi yaradan hər cür sözlərdən istifadə olunmadığı hallarda evfemizmlərdən tez-tez istifadə edilir. Türk dilləri arasında ən çox yayılmış evfemizmlər ölüm, qadın və cinsi mövzularla bağlıdır. Ümumiyyətlə eyni mədəniyyət və adət ənənlərdən, dini inanclardan qidalanan əksər türk xalqlarının dilində istifadə olunan tabu və evfemizmlər bir çox mənada bir-birinə bənzəyir. Bir türkdilli ölkədə insanlar arasında istifadə olunan evfemizmlərə digər türkdilli ölkədə də rast gəlmək mümkündür. Ünsiyyət zamanı nitqi daha etik etmək ehtiyacından irəli gələn tabu və evfemizmlər dilin mühüm leksik-üslub qatıdır. Bunlar öz mənşəyini mədəniyyət və dildən götürən etnolinqvistik materiallardır.

Kamu diplomasisi, devletlerin ve uluslararası aktörlerin, halklar arasındaki ilişkileri güçlendirmek, algıları yönlendirmek ve uluslararası politikalarını desteklemek için kullandıkları bir araçtır (Özkan: 24-26). Bu diplomasi türü, geleneksel diplomasiyi tamamlayıcı bir rol oynar ve genellikle kültürel, eğitimsel ve insani etkileşimlere dayanır. Bu bakımdan kamu diplomasisinin soydaşlık üzerinden potansiyel gücü, kültürel alışveriş ve etkileşimlerin güçlendirilmesinde yatar. Bir ülkenin sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel unsurları, uluslararası toplumla olan ilişkilerini derinleştirmek için etkili birer araçtır. Bu tür etkileşimler, halklar arasında karşılıklı anlayışı artırmada soydaşlık kolaylaştırıcı bir unsurdur ve olumlu algıları pekiştirir. İkinci olarak, kamu diplomasisinin potansiyel gücü, eğitim ve akademik değişimlerin teşvik edilmesinde yatar. Üniversiteler arası öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları, bilgi ve fikir alışverişini teşvik eder, uluslararası ilişkilerde köprüler kurar ve gelecekteki liderler arasında ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunur ki soydaşlık ile teşvik edilmesi etkileşimde yine sağlamaştırıcı bir niteliktir. Bir diğer unsur, kamu diplomasisinin soydaşlıkla bağlı potansiyel gücü, insani yardım ve kalkınma projeleri aracılığıyla uluslararası alanda pozitif bir etki yaratmada yatar. Örneğin bir ülkenin diğerine yardım eli uzatması, o ülkenin insani duyarlılığını ve küresel sorumluluk anlayışını vurgulaması bakımından soydaşlarla dayanışmanın teşvik edilmesi süreçleri hızlandırma anlamına gelir (Salihi, 2020: 316-317). Bu tür girişimler, uluslararası toplumda itibarın artmasına ve ülkeler arasında daha sağlam ilişkilerin oluşmasına katkıda bulunur.

Elbette kamu diplomasisinin potansiyel gücü, dijital iletişim ve sosyal medya kullanımıyla artırılabilir. Günümüzde, sosyal medya platformları ve diğer dijital iletişim araçları, halklar arasında doğrudan iletişim kurma ve bilgi paylaşımını kolaylaştırır. Bu platformlar, hükümetlerin ve uluslararası aktörlerin hızlı ve etkili bir şekilde geniş kitlelere ulaşmasını sağlar, böylece kamu diplomasisinin etkisini artırır. Soydaşlık bağı ile bağlı olanların medya üzerinden takip ve destekleri de gönüllü bir hizmet ve destek olarak açığa çıkmaktadır. Böylece kamu diplomasisinin soydaşlıkla edinilen potansiyel gücü, ikili ve çok taraflı ilişkilerin yönetilmesindeki beceri ve esnekliği olumlu manada pekiştirmektedir. Özdeş kültürler ve politikalar arasında köprüler kurulması ve çeşitli aktörlerle işbirliği yapılması, farklı kültürlerle de gereklidir. Bu bağlamda, kamu diplomasisi, müzakere, uzlaşma ve ortak çıkarlar etrafında ittifak kurma yeteneği ile karakterize edildiği noktada soydaşların buldukları

coğraflarda dayanışması önemlidir (Köksoy, 2019: 49-51). Nitekim kamu diplomasisinin uygulamaları, uzun vadeli stratejik vizyon ve sürdürülebilirlik ilkesine dayanır. İyi planlanmış ve sürekli olarak uygulanan kamu diplomasisi çabaları, uluslararası ilişkilerde uzun vadeli hedeflere ulaşmada daha etkili olabilir. Bu nedenle, kamu diplomasisinin başarısı, stratejik düşünme ve uzun vadeli hedefler belirleme yeteneğine bağlıdır (Köksoy, 2021: 631-684).

ƏDƏBİYYAT

- Akpınar, Turgut (1985). “Dünyada ve Türklere Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”. Folklor ve Etnografya Araştırmaları. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, s.13-27
- Arslan, Erol Hülya (2002). Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2002 II, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, s.35-56.
- Demirci, Kerim (2008). “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, Millî Folklor, Sayı: 77, 21-35, Ankara.
- Sağol Yüksekaya, Gülten (2009). “Türklere Ölümün Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle”, Uçmağa Varmak Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 3-41.
- Özyıldırım, Işıl İ. (1996). “Türkçe’de Örtmece Sözcükler Üzerine bir Araştırma”. Dil Dergisi, 5
- Güner Dilek, F. (2007). “Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları”. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 42.
- Akpınar, T. (1989). “Dünyada ve Türklere Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”. Folklor ve Etnografya Araştırmaları. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, Erenler Matbaası.
- Mambetov K. (1995), Karakalpakların Etnografyalık Tarihi, Nökis “Karakalpakstan”
- Killi, Gülsüm (2006). “Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece”. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Sayı 3/3. Sayfa 50-65.
- Linfoot-Ham, Kerry (2005). “The Linguistics of Euphemism: Adiacronic Study of Euphemism Formation” Journal of Language and Linguistics. Vol. 4. No. 2. P. 227-263
- <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-KarakalpakKulturundeTabuVeOrtmeceler/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=f76afa3a4050529dfae506c6d3cb0fac>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-KarakalpakKulturundeTabuVeOrtmeceler/files/assets/common/downloads/publication.pdf?uni=f76afa3a4050529dfae506c6d3cb0fac>

